

(əvvəli ötən sayımızda)

İtaliyadakı bu Subar dövlətinin gerbi öküzbaşı tanrı idi və bu subar sikkələrində də əks olunmuşdur. Öküz kultu Ön Asiya subarlarının və onların bir qolu hesab edilən xetlərdə böyük önəm daşıyırdı. Dənizdən dənizə gəzən subarilər dənizdə və sahillərdə uzun zaman ağalıq etmişlər. Onlar Miletin ən güclü dövlətinə çevrilmişlər. Subar ərazisində qazıntılar zamanı aşkar edilən artefaktlarda Subarilərin baş şəhəri Turia adlandıqı məlum olmuşdur. Subarisin əzəməti və şəhər əhalisinin dəbdəbəli həyatı və hədsiz israfçılığı ətraf şəhərlərin və xüsusən də onun rəqibi, əhalisinin əsl yunanlılardan ibarət olan Kraton şəhərinin qısqanclığına səbəb olmuşdu. İki şəhər arasında e.q. 510-cu ildə baş verən döyüşdə Kratonlu Krati çayının istiqamətini dəyişərək onu Subarisə doğru yönəldilər, iki çayın axınına qapılan şəhər suların altında qərğ oldu. Kratonlar oranı dağıtdıqdan sonra subarilər Turia adı ilə yeni bir şəhər saldılar. (Max Kleinschmit, 1894, Səh. 2)

Qədim müəlliflər Herodot, Diodor və Strabon e.q. VIII əsrdən başlayaraq İtaliyanın cənubunda Subar (Subaris)adlı şəhərin tarixi haqqında geniş bilgiler verirlər. Herodotun Tarix əsərində İtaliyanın cənubunda Subaris (Subar)şəhəri haqqında bəhs olunur və bu şəhərin qonşu Kraton şəhəri və ona yardım edən Sparta çarı Dorieus tərəfindən məhv edildiyi yazılmışdır. (Herodot, 2012, V, 44-46)

Tarixi mənbələr şəhərin əsasının e.q. 720-ci ildə yunanlı axeylər tərəfindən qoyulduğunu göstərir və bu adın Axeyada bir bulğun adından götürüldüyü fərz olunur. Strabon Sibarisin əsasının Axeyin Qelika şəhərindən olan İs tərəfindən qoyulduğunu yazır. Sibarisi Krati və Sibarisi çaylarının arasında yerləşirdi. Subar-Sibar adının su və çayla əlaqədar olduğu bir çox müəlliflər tərəfindən təsdiq olunmaqdadır.

Qədim müəlliflər Subarisin 300 min əsgər çıxara bildiyini yazırlar. Strabonun yazdığına görə Axeyli Miskel tanrının istəyi ilə yeni şəhərin əsasını qoymaq üçün göndərilirdi zaman Sibarinin artıq mövcud olduğunu görmüşdür. (Strabon, 1994, VI, I, 12)

Klassik müəlliflərin bəhs etdikləri İtaliyanın cənubundakı subarları turanməşəli pelasqlar adlandırsalar da, yəqin ki, onlar nə zamansa Ön Asiyadan köçüb orda yerləşən subar adlı ön türklərin bir qolu olmuşlar.

Z.V.Toğan Ön Asiyada çox

Subar və Subartu ilə əlaqədardır. (Schwarz P. 1932, Səh. 30-33)

Saburun yerləşdiyi ərazidə bu gün də türk boyları məskunlaşmaqda davam edir.

Su ölkəsi və Ön Türk Su xalqı

Su boyu Ön Türklərin ən qədim etnoslarından biridir. Bir çox müəlliflər, o cümlədən Z.V.Toğan, R.O.Türkkan, Ə.Elçibəy Su xalqını Türk adı daşıyan etnosla birlikdə Ön Türklərin ikinci bir qolunu

Ələsgər Siyablı

Dünya tarixinin Turan dövrü

qədimlərdən mövcud olan Subar və Subari etnonimlərinə əsaslanaraq sub-er və sub-eri şəklində olduğunu və bu adın sü-er (Sumerləri nəzərdə tutaraq)şəklində də deyilə biləcəyini mümkün hesab edir. Subarların Hindistana köçərək hindlilərə qarışanlar "Subar oğul-

ları" şəklində adlandırılırlar. Subarların Hindistandakı qalıqları Munda qəbiləsinin dağınıq oymağı şəklində Madras və Kalkutta arasında yaşamaqdadırlar.

Alman iranşünas tarixçisi Şvarts islam dönməsində belə Subar ölkəsinin öz varlığını qoruya bildiyini yazır. Ərəb coğrafiyaçısı İstəxi İranda Sabur adlı çiçəklənən, sevimli, abad ölkə haqqında bəhs edir. Sabur öz geniş, müxtəlif meyvələrlə zəngin bağları ilə məşhurdur. Sabur ölkəsi və ya vilayəti dağların yaxınlığında (Zaqros) yerləşir. Vilayətin ən böyük şəhəri Nübendeqandır. Sabur şəhərinin əsası onun kralı tərəfindən qoyulmuşdur. Burda müqəddəs Atəş məbədi yerləşir. Saburdan bir xeyli aralıda dağlıq ərazidə Bala Sabur yerləşirdi. Saburun əsas şəhərləri Kazerun, Nübendeqan və Qurre şəhərləridir. Sabur Zaqros dağlarının şərqində Elamla bitişik ərazidə indiki Luristan vilayətində Kuhquliyədə yerləşirdi. Saburu Sasani Şapurun adı ilə əlaqələndirənlər də, onun tarixi

təşkil etdikləri fikrini irəli sürürlər. "İlk doğulduqları yer Türkmənistan və Xarəzm-Mavəraünnehr ərazilərini əhatə edən Turan ovalığı olan Ön Türklərin bir hissəsi S hərfi ilə başlayan Suvar, Subir, Sumer, Sabir, Sibir, Çu, Çou, Şou kimi müxtəlif adlarla məlum olmuşlar. Bu adların kökünün Su kəliməsindən ibarət olduğu və qeyd olunan adların eyni Su xalqına məxsus adın dəyişik fonetik şəkilləri olduğu təkzib olunmaz gerçəklikdir". (Reha Oğuz Türkkan. Türklər cild 1, Ankara, 2002, Səh. 595)

Kökünü qədim Ön Türklərin bir qolu olan Su boyunun təşkil etdiyi xalqın yayıldığı areal Mesopotamiyadan Çinə və Aralıq dənizindən Qara dənizə qədər olan geniş bir ərazini əhatə etməsi Türk tarixində onların nə qədər önəmli bir yerə malik olduqlarını göstərir.

Reha Oğuz Türkkanın qeyd etdiyinə görə Su türklərinin adlarından da görüldüyü kimi onların məskunlaşdıqları ərazi, İlk Türklə-

rin doğulduqları və yerləşdikləri dağlıq və düzənlik ərazilərdən fərqli olaraq hər zaman böyük suların sahillərində, ətrafında və suarası ərazilərdən ibarət olmuşdur. Ön Türklərin Su etnosunun məskunlaşdıqları ən qədim ərazilər Dəclə, Fərat, Habur, Zab çaylarının sahilləri, Urmiyə gölünün ətrafı, Xəzər dənizi, Balxaş və Aral göllərinin ətrafı, Amudərya və Sirdərya çaylarının vadiləri və Qara dənizin şimali sahilləri və ordakı çayların sahilləri idi.

Ön Türk Su etnosunun bir qolu daha qərbə doğru hərəkət edərək Baltik sahillərində, Alp dağlarının ətəklərində yerləşərək german, kelt və digər Avropa xalqlarının etnik kökünü təşkil edən önəmli boylardan biri olan Suv-

hətta Suriya və Fələstin ərazisində, Nil çayının deltası tərəflərdə yaşayan xalqlara təhlükə yaradır, ərazidə basqınlar törədirdilər. Su xalqının adı Assuriya kralı I Aşşuruballitin Amarna məktublarında Assuriya və Suriya arasında ərazi üçün yaratdıqları təhlükə ilə əlaqədar da qeyd olunur. Bir neçə yüz il Babil də Sutu tayfalarının davamlı basqınlarına məruz qalırdı. Babil kralı Nabu-aplaidin (m.ö. 888-855) sutuları öz ərazilərindən qovduğunu bildirmişdir. Babilin sonrakı çarları dövründə sutuların adı artıq çəkilir, yalnız həmin ərazilərdəki arameylərin adı çəkilir. (Trevor Bryce. 2009, Səh. 679)

Kramer sumerlərin sonuncu hakimiyyət sülaləsi olan III Ur sülaləsi (e.q. 2212-2004) dövrünə aid mətnlərdə Sutu ölkəsinin adının Lu SU ki loqoqramı ilə ifadə olunduğunu və mənasının Su xalqının ölkəsi anlamı daşdığı yazılır. III Ur sülaləsinin hökmdarı Şu-Sin Su ölkəsini və Simaşkini tabe etmək üçün onlara qarşı hərbi ü-

lən idi. Müasir tarix elmi suv tayfasını isveç xalqının etnik kökünü təşkil edən etnik qrup adlandırır. Tasit, Jordan və Bremenli Adam bu tayfanın adını suv, suv və svear şəklində qeyd edirlər. Bu eyni suv/suev adının müxtəlif şəkildə ifadəsindən ibarətdir. İsveç (Svealand) adı bu tayfanın adından götürülmüşdür.

Ön Türklərin Su etnosu daha şimal ərazilərə doğru yayılaraq ümumi turanlı kökə malik olduqları Fin xalqının da etnik kökünü təşkilində önəmli rol oynamış və öz adını Su-omi şəklində bu xalqa vermişdir.

Mixi yazılı mənbələrində Sutu adlı xalqın bəhs olunur. Sözü kökünü Su etnonimi təşkil edir, tu sonluğu isə sami dilinə xas mənsubiyyət şəkilsidir. Köçəri tayfalar konfederasiyon dövlətinin əhalisini təşkil edən Su xalqı Fərat çayının orta axarının qərbində və həmçinin Zaqros dağlarının yaylalarında məskunlaşmışdılar. Köçəri döyüşkən xalq olan Sular geniş bir ərazidə fəaliyyət göstərək

rüş təşkil etmişdi. Görkəmli assuroloqlar Torkhild Jakobsen Su xalqının Zaqrosun dağlı köçəri xalq olduqlarını, İ.Qelb isə suların subirlər olduğunu fikrini müdafiə edirlər. (I.Gelb. Hurrians and Subarians. Chicago, 1944, Səh. 24-27)

İ.Dyakonov və digər müəlliflər heç bir inandırıcı dəlil göstərmədən Su xalqını sami mənşəli olduqları fikrini irəli sürürlər və Su etnonimini Tövratdakı Şet/Set adı ilə eyniləşdirirlər. İ.Qelbin Su xalqının subirlərlə eyni olduqları fikri daha inandırıcıdır. Su xalqının yaşadığı geniş ərazilər sonrakı dövrlərdə sami amorilər tərəfindən işğal edilmişdir.

Pyotr Ştaynkellerin izahına görə sumerçə Lu SU loqoqramı akkad dilində Şu-maşkim şəklində ifadə olunur və Şumaşki ilə Suların eyni xalq olduğu fikrini irəli sürür. (Piotr Steinkeller. On the Identity of the Toponym LU. Su:Journal of the American Oriental Society 108/2, 1988)

(ardı gələn sayımızda)